

A KIEGYEZŐ PARLAMENT.
PÁRTOK ÉS VÁLASZTÁSOK
AZ 1865–1868-AS ORSZÁGGYŰLÉSI CIKLUSBAN

PAP JÓZSEF

*Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Intézet*

A tanulmány egy átfogó kutatás részét képezi, amely Magyarország 1918 előtti népképviseleinek szerkezetét és társadalmi jellemzőit vizsgálja.¹ Ez az alapsokaság 3283 személyt jelent. A vizsgálat a politikai elit időbeli szerkezeti változásaira összpontosít. A prozopográfia módszerével szándékozom bemutatni a képviselőket, valamint kapcsolataikat. A feltárt kapcsolati hálódba a dualizmus mellett a rendi korszak országgyűlési résztvevői is bekerülnek. Adatbázisomban ugyanis nem csupán a dualizmus korának országgyűlési résztvevői szerepelnek, hanem Pálmány Béla almanachjainak segítségével feldolgoztam az 1790 és 1848 közötti rendi időszak vármegyei követeit is.² Mivel a rokoni kapcsolatok azonosítása időigényes folyamat, a vizsgálat hat időmetszetre korlátozódik, ezen belül is egy-egy szavazás időpontjában a parlamentben mandátummal rendelkező személyekről gyűjtők részletes genealógiai adatokat a genealógiai szakirodalom és az interneten található adatbázisok segítségével. A hat metszet közül öt a kiegyezést elfogadó kormánypart(ok) történetének egy-egy fontos fordulópontjához köthető (1867, 1878, 1885, 1896, 1910), a hatodik pedig a szabadelvűek nélküli 1906-os parlamenthez. Ez utóbbi, a speciális politikai adottságok miatt, egyfajta kontrollként is felfogható. A metszetek segítségével az elit összetételének időbeli dinamikáját szándékoznak feltárni. Ebben az írásban az 1867-es metszet politikatörténeti kontextusát vázoló fel és a választási eredményeket mutatom be. A képviselői kar elemzésével most nem foglalkozom, azt egy későbbi írásomban fogom elvégezni.³

¹ A kutatást az egri parlamentarizmustörténeti kutatócsoport végezte. BALLABÁS Dániel/PAP József/PÁL Judit: *Képviselek és főrendek a dualizmus kori Magyarországon II. Az országgyűlés tagjainak archontológiája*. Eger: Liceum 2020.

² PÁLMÁNY Béla: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812*. Budapest: Országház 2019., PÁLMÁNY Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja: 1825–1848*. Budapest: Argumentum 2011., *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. (Szerk.): PÁLMÁNY Béla. Budapest: Magyar Országgyűlés 2002.

³ Ennek alapvetően két oka van. A kötet terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy megfelelő mélységben kitérjek a témára. Valamint figyelembe kell venni azt a szempontot is, hogy a kapcsolatok feltárásakor egy újabb metszet adatainak beemelése a vizsgálatba a korábbi metszetek sajátosságait is módosíthatja. Meg kell tehát várni legalább az 1878-as képviselőkkel kapcsolatos adatgyűjtés lezárultát,

A választások elemzése során a kutató több dologra is fókuszálhat, melyek közül az egyik elsődleges kérdés a pártstruktúra által meghatározott választási keret. Az 1865-ös ciklus egy olyan speciális időszaka a magyar parlamentarizmus történetének, amikor a pártok kialakulása még nem történt meg, hanem azok éppen a politikai vitákkal párhuzamosan formálódtak ki. A kiegyezési tárgyalások nem csupán egy új közjogi kapcsolatot teremtenek, hanem egyben a politikai csoportosulások fejlődését is alapvetően befolyásolják. Az 1875-tel lezáruló periódus – Dobszay Tamás szavaival élve – a „parlamentarizmus »beüzemelési« időszaka” volt, amikor az 1848-ban lefektetett alapokat a politika résztvevői működésbe hozták, kialakították a hétköznapi gyakorlatait, beletanultak a folyamatosan működő parlamenti munkába, és megteremtették a parlamentarizmus magyar változatát.⁴ Ez a folyamat a szakirodalomban jól dokumentált, azonban rövid összefoglalása teremti meg a fő értelmezési keretet a választások eredményeinek értékeléséhez. A pártképződés és a kiegyezés párhuzamos folyamatának értelmezése mellett a tanulmány másik fontos kérdése a választási részvételnek és a választási eredményeknek az ismertetése lesz.

Két országgyűlés között, a közvetlen politikai előzmények

Az 1861-es országgyűlés feloszlása után a császárságon belül politikai patthelyzet alakult ki. A magyar országgyűlés két pártja egyöntetűen sorakozott fel Deák Ferenc második felirata mögött, mely radikális hangnemben utasította vissza Ferenc József leiratát, és az elszakadási vágy felszításával vádolta meg a császárt. A szakirodalom eltérően értékeli e retorikai fordulat jelentőségét.

Kérdés alapvetően az, hogy mennyire tekinthető teljesen őszintének az emigráció által képviselt Deák általi elfogadása, vagy mennyire volt az a politikai taktika műve. Deák ugyanis azzal, hogy utat engedett az emigráció által kívánt függetlenségi politikának, egyben az azzal egyet nem értők pozícióit is stabilizálta. A függetlenség elérésére ugyanis ugyanúgy nem volt eszköze az emigrációnak, mint ahogy Deáknak sem volt lehetősége a megegyezés megkötésére.⁵ A második felirattal elfoglalt pozíció azonban

---

hogy releváns és a későbbiekben kevésbé változó adatokat tudjunk bemutatni. Optimális azonban az lenne, ha ez a kérdés csak a teljes kutatás végén kerülne elemzés alá. A probléma már csupán az, hogy figyelembe véve az időigényt, legjobb esetben is csupán két év múlva (2027 őszén) jutok el erre az ideális állapotra.

⁴ DOBSZAY Tamás: A zalai képviselők, 1861–1875. In: *Történelmi Szemle* 57/3 (2015), 363–379., 364–365.

⁵ Deák 1861 utáni politikai pozíciójának megalapozásáról lásd: DOBSZAY Tamás: Deák Ferenc törekvései és politikája 1860-1861-ben. In: *Zala követe, Pest képviselője*. (Szerk.): MOLNÁR András. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár 2004, 186–222., 220–222.

a 61-es országgyűlés mindkét táborát támogató vezetővé tette Deákot,⁶ aki erre az egységes, pártok feletti pozícióra egészen az 1866-os év közepéig tudott támaszkodni.

A két országgyűlés közötti magyar belpolitikai helyzetről számos értelmezés született,⁷ ezek közül Deák Ágnesnek a provizórium időszakának röpiratirodalmát áttekintő írását emelem ki.⁸ Deák Ágnes ugyanis rámutatott arra, hogy a röpiratok megjelenési időpontjai jól jelzik azokat az időszakokat, amikor a kortársak lehetőséget láttak a válságból való kilábalásra. Az első csúcspont az 1862-es év második felében, 1863 elején figyelhető meg. A jelenség mögött Kossuth konföderációs terveinek napvilágra kerülése, az osztrák kormány pártszervezési akciójáról szóló hírek és a politikai passzivitás kilátástalansága sejthető.⁹ A kialakult helyzet Deákra is hatott, aki ekkor kezdett hozzá Wentzel Lustkandl munkájának a bírálatához. A megegyezést váró reményeket azonban gyorsan eloszlatta Apponyi György országbíró memorandumának az elutasítása és Apponyi ezt követő lemondása, ami gyakorlatilag Schmerling pozíciójának az időleges stabilizálásával volt párhuzamos.¹⁰ A második jelentősebb periódus kezdetét a Német Szövetség reformjával kapcsolatos tervek és az erdélyi országgyűlés összehívása jelezték 1863 közepén, és a végpontot pedig a húsvéti cikk megjelenése jelentette.¹¹ Deák Ágnes – Jókai Mór egy 1863-as újságcikkére hivatkozva – azt érzékeltette, hogy ezeknek a programoknak a legfontosabb szerepe talán abban állt, hogy a lehetőségek olyan kakofóniát tárháztak, melyek valójában a náluk jóval koherensebb deáki elképzeléseket erősítették. Ugyanakkor az alternatívák felvetésével hozzájárultak a születendő új közigazgatási berendezkedés alapelveinek tisztázásához.¹²

Az előzmények áttekintésekor még egy fontos kérdésre ki kell térnünk, nevezetesen, hogy mi vezethetett az osztrák nézőpont megváltozásához, melyet csupán a magyar belpolitikai viszonyokból levezetni kevésbé lehetséges, bár erre többen kísérletet tettek a politika és a történetírás határmezsgyéjén. Somogyi Éva 1976-ban

⁶ Érdekes adalék Deák szerepének nemzetközi értékeléséhez a *Las Novedades* című, harmincezer példányszámban megjelenő liberális spanyol lap 1861. augusztus 17-i tudósítása, melyben így jellemezte Deákot: „Deák valóságban Magyarország hősevé vált. Az általa fogalmazott felirat, melyet ezerszám osztrák városban és a királyságban, mindenki szavazatát elnyerte.” Közli: PALKOVICS Andrea: Deák Ferenc alakja a spanyol követi jelentésekben és a spanyol sajtóban az 1860-as években In: *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon: a 2003. november 4-5-én a szegedi városházán tartott konferencia előadásai* (Szerk.): BALOGH Elemér. Szeged: Pólay Elemér Alapítvány 2005, 217–224., 222.

⁷ Lásd erről részletesen: *A kiegyezés*. (Szerk.): CIEGER András. Budapest: Osiris 2004 (Nemzet és emlékezet). A kötet III. fejezete tartalmazza a 20. század második felének legfontosabb összefoglaló munkáinak téziseit. Valamint rendkívül hasznos a Cieger András által összeállított válogatott tematikus bibliográfia. CIEGER András: *A kiegyezés válogatott történeti bibliográfiája*. In: *A kiegyezés*. (Szerk.): CIEGER András. Budapest: Osiris 2004, 629–639.

⁸ DEÁK Ágnes: „Kiegyenlítési program-kovácsaink”, 1861–1865. In: *Századok* 139/3 (2005), 695–732.

⁹ Uo., 704–705.

¹⁰ Uo., 713–714.

¹¹ Uo., 716.

¹² Uo., 720.

megjelent munkájában nemzetközi kontextusba helyezte a kiegyezési folyamatot és az országgyűlés összehívásáról hozott 1865 eleji döntést. Somogyi szerint a Schmerlingi diplomáciai kezdeményezések kudarca – az Ausztria által vezetett német egység ellehetetlenülése 1863–64 folyamán –, a fokozódó belpolitikai nyomás – többek között az osztrák parlament autonomista frakciójának a kritikája –, valamint a magyar politika sikertelensége és ellentmondásai vezettek oda, hogy Ferenc József ráébredt arra, hogy a „számára sok vonatkozásban idegen és ellenszenves rendszer” haszontalan. A változást tehát nem konkrét esemény vagy események idézték elő, hanem egy folyamat eredménye volt.¹³ Ami még 1863-ben előremozdítónak látszott, az 1865 elejére magát a problémát jelentette. Hanák Péter a húsvéti cikk előzményeit feltárva azonos álláspontra helyezkedett. Hanák szerint a külpolitikai kudarcok és a Schmerling által kínált belpolitikai megoldás, a februári pátens alapján való konszolidáció lehetetlensége hozta el a fordulatot, melyben egyértelműen az uralkodó volt a kezdeményező.¹⁴ Magyar oldalon pedig Deák 1861-ben kivívott pozíciója 1865-re stabilizálódott, melyhez nagymértékben hozzájárult a magyar konzervatívok befolyásának nagyarányú mérséklődése is. Az osztrák kormány 1865. január 5-i ülésén került sor arra a döntésre, mely elindította a magyar országgyűlés összehívásának folyamatát és egyben a kiegyezés előkészítését.¹⁵ Magára az országgyűlés összehívására azonban még hónapokat kellett várni.

A közjogi alapú pártrendszer kialakulása

Mielőtt a választási eredményeket áttekintjük, egy fontos kérdésre ki kell térni, mellyel egyben meg is kell szakítani a szöveg szigorúan vett kronológiai rendjét. Ahhoz ugyanis, hogy egy választási eredményt értékelni tudjunk, szükségünk van a mandátumot szerzett képviselők párthovatartozásának az ismeretére. A fentiekből azonban már következtethetünk arra, hogy ez az 1865-ös választások esetében nem olyan egyszerű feladat. A pártok ugyanis az országgyűlés alatt, a kiegyezési tárgyalások során formálódtak ki. Egy-egy politikus hovatartozását – a vezető személyiségek ezalól nyilvánvalóan kivételt jelentenek – az 1866 közepére nagyvonalakban kialakult kompromisszumhoz való konkrét viszonyulása döntötte el. Ez az állapot pedig sok esetben utólagosan értelmezte az 1865-ös választási eredményt. Nyilvánvalóan nem lehet célom a kiegyezési folyamat részletes bemutatása, azonban a pártrendszer kialakulása kapcsán mégis szólnom kell a legfontosabb lépésekről. Ezt követően fogok visszatérni a választásokra.

¹³ SOMOGYI ÉVA: *A Birodalmi centralizációtól a dualizmusig: az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez*. Budapest: Akadémiai 1976, 55–56.

¹⁴ HANÁK PÉTER: *1867 – európai térben és időben*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet 2001, 135.

¹⁵ Uo., 129.

A kérdéssel kapcsolatban Gerő András fogalmazott meg egy elég markáns véleményt. Gerő abból indult ki, hogy a választók 1865-ben nem voltak tisztában a kiegyezés konkrétumaival, hiszen gyakorlatilag nem léteztek pártok. Ami – fogalmazott Gerő – „elméleti szempontból is lényeges a hiányosság, mert pontosan a polgári alkotmányosság egyik leglényegesebb attribútumáról, a választók informálásáról hallgat, s így a népképviselői országgyűlést a nemesi alkotmányosság szellemében kívánja működtetni”.¹⁶ Gerő szerint a nyilvánosság korlátozása és a szűk elit által levezényelt „alkudozás” okozta a kiegyezéssel kialakult rendszer egyik legfontosabb legitimációs problémáját.¹⁷ Gerő véleménye szerint tehát 1865-ben nem is beszélhetünk pártokról, egymástól elhatárolható politikai irányvonalakról, hiszen azok csak a kiegyezés konkrétumainak körvonalazódásával és nyilvánosságra kerülésével formálódtak ki. Gerő – Deák Ferenc beszédeinek Kónyi Manó által szerkesztett vonatkozó kötetére hivatkozva – döntő jelentőséget tulajdonított annak, hogy az ún. májusi leveleknek a harmadik része, mely úgymond a „politikai forgatókönyvet” tartalmazta, nem jelent meg a Pesti Naplóban, és ezáltal a választók nem informálódhattak az 1861-hez képest jelentősen megváltozott deáki programról.¹⁸

A pártok hiányát nyilvánvalóan nem vonhatjuk kétségbe, hiszen ezek kialakulása valóban csupán 1866 végén történt meg. A feltételezett információhiány ilyen fokú hatása azonban kérdéses. Egyrészt kétséges, hogy a korabeli alfabetizációs szint mellett a választói döntést alapvetően befolyásolta volna az a tény, hogy a Pesti Napló milyen módon közölte a deáki cikkeket. Ennek igen korlátozott társadalmi hatása lehetett. Azok pedig, akik figyeltek a korabeli hírlapi irodalomra, más forrásokból is tájékozódhattak. A harmadik levél valóban fontos volt ugyan, de a leglényegesebb részek – véleményem szerint – a másodikban olvashatók, mely elismeri a közös ügyek létezését, és levezeti azokat a magyar közjogi hagyományból. Aki ezt a levelet olvasta, tisztában lehetett a változás fő irányával.¹⁹ A hiányzó harmadik levélről, az Ost-Deutsche Post kritikájára hivatkozva maga a Pesti Napló is beszámolt 1865. május 23-án. A közlés elmaradását a „sajtóviszonyokból származó” akadályokkal, tehát a cenzúrával indokolta.²⁰ Gerő Andrásnak az 1993-as évben – a tézis első megjelenésekor – természetesen még nem volt lehetősége a korabeli sajtó digitális áttekintésére. Ma azonban már könnyen megállapítható, hogy ugyan a Pesti Napló valóban nem közölte a cikket, azonban arra való utalás több lapban is előfordult. Sőt, maga a cikk is megjelent a Pesti Hírnök 1865. évi május 12-i számában.²¹ Gerő András korábbi tézisének ellenőrzését

¹⁶ GERŐ András: A Deák-Párt és a politika rendszer változása. In: *Világosság* 34/8–9 (1993) 50–60., 52.

¹⁷ Uo., 59.

¹⁸ Uo., 52.

¹⁹ A májusi leveleket közli: *Deák Ferenc beszédei 3.* (Szerk.): KÓNYI Manó. Budapest: Franklin-Társulat 1903, 318–334. A Pesti Naplóban lásd: A magyar kérdésben. In: *Pesti Napló* 16/4520 (1865), 2.

²⁰ Az „Ost Deutsche Post” 136-ik számában... In: *Pesti Napló* 16/4530 (1865), 1.

²¹ Lapszemle: In: *Pesti Hírnök* 6/109 (1865), 1.

a parlamentarizmustörténeti munkájának második, 2017-es megjelenésekor²² már elvégezhetette volna, hiszen a választók információhiányára való hivatkozás akkor is fontos része volt mondanivalójának. Részben ebből vezette ugyanis le azt az értékelést, hogy a kiegyezési tárgyalások előkészítése és lebonyolítása során a nyilvánosság tudatosan alulinformált volt, és ez a helyzet a kialakult rendszer legitimációs alapját ásta alá.²³

Az információhiányra vonatkozó állítás tehát cáfolható, az azonban lényeges, hogy a korabeli tudósítások minden esetben kiemelték, hogy a deáki gondolatok magánvéleményként és nem pedig pártprogramként jelentek meg. Ennek pedig egy nagyon fontos formális oka volt: párt csak az országgyűlésen létezett, ami pedig nem ülésezett, így tehát a vezető politikus is csupán egyéni véleményét ismertethette, amögé kollektív akaratot nem állíthatott.²⁴

Az eltérő politikai irányzatok azonban az országgyűlés első időszakában sem váltak el világosan egymástól, hiszen nem jöttek létre politikai pártok. Ennek legfontosabb oka a Deák Ferenc által követett politikai taktika volt. Deák ugyanis több tényező miatt el akarta azt kerülni, hogy a hajdani Határozati és Felirati Párt újra elkülönüljön egymástól. Bízott ugyanis abban, hogy az országgyűlési tárgyalások során sikerül egy olyan közjogi megállapodást elérni, melyet a két korábbi párt tagjai közösen el tudnak fogadni. A közjogi szembenállásnál ugyanis fontosabbnak tartotta a reformkori hagyományokra visszanyúló konzervatív–liberális szembenállást. Úgy gondolta, hogy ezen az ideológiai alapon kell politizálni, hiszen a konzervatívok az udvarral való megegyezésben ugyan támaszai lehetnek, de az ezt követő liberális politikában már kevésbé lehet rájuk számítani. Emellett a határozatiak támogatása nélkül nem látta biztosítottnak az uralkodóval való megegyezéshez szükséges országgyűlési többséget sem.²⁵ Ebben a magatartásban azonban véleményem szerint nem a közvélemény manipulálását kell látni, hanem sokkal inkább a bizonytalan belpolitikai helyzethez való reális alkalmazkodást. A húsvéti cikk és a májusi levelek egy laza keretrendszert alkottak, melynek konkrét tartalommal való megtöltése hosszú tárgyalásokat igényelt. 1865-ben egyszerűen nem álltak rendelkezésre azok az információk, melyek alapján a közjogi kompromisszumot meg lehetett volna ítélni, hiszen azok épp az országgyűlés alatt formálódtak ki. Deáknak és körének hiába voltak elképzelései a létrejövő rendszer kereteiről, azokkal kapcsolatban nem csupán az uralkodót, hanem az országgyűlési

²² GERŐ András: *Az elsőpró kisebbség: népképviselő a Monarchia Magyarországon*. Budapest: Habsburg Történeti Intézet 2017, 47–48.

²³ Uo., 59.

²⁴ Kónyi, 319.

²⁵ DEÁK Ágnes: „Ő csak Deák és nem Deákpárti”. Deák és pártja 1869 után. In: *Zala követe, Pest képviselője*. (Szerk.): MOLNÁR András. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár 2004, 261–321., 265. A pártfogalom alakulásáról lásd: CIEGER András: *A magyar országgyűlés a dualizmus korában I. A képviselőház (1865–1918)*. Budapest: Országház 2021, 207–211.

képviselőket is meg kellett győzni. A tárgyalási folyamat tehát egyben a közjogi alapon álló pártok kialakulásának az időszaka is volt, és ez nem is nagyon lehetett másként.

Fontos problémát jelentett továbbá a létrejövő kormány és a formálódó kormány-párt viszonya is. Deák ugyanis azzal a lépésével, hogy sem a kormányban, sem pedig a róla elnevezett pártban nem vállalt formális vezetést, gyakorlatilag egy informális hatalmi pozíciót alakított ki. Az egymást váltó kormányoknak ugyanis folyamatosan egyeztetniük kellett Deákkal és a hozzá kapcsolódó szűk körrel. Ez az átmeneti helyzet idővel enyhült ugyan, azonban csupán Deák visszavonulásával és halálával ért véget.²⁶

Deák tehát 1865 decemberében még úgy látta, hogy a fő kérdésekben a volt feliratiak és határozatiak megegyezhetnek egymással, így nem pártkör alapítását javasolta, hanem követi kaszinóét. A december 9-én tartott találkozón elfogadtatta elképzelését a feliratiak vezetőivel, majd ugyanezen a napon megjelent az a felhívása, mely december 12-re előzetes értekezletre hívta a képviselőket a Nemzeti Múzeum nagytermébe. December 10-én „Deák-kör” néven képviselői csoport alakult, Deák azonban azt javasolta, hogy a csoport minden képviselőt fogadjon magába. A képviselői kaszinó könyvébe az 1861-es pártok hívei vegyesen írták be magukat. December 13-án 300 képviselő gyűlt össze a Nemzeti Múzeumban. December 14-én pedig a lapok a két 1861-es párt fúziójáról tudósítottak.²⁷

Az országgyűlés első szakaszának legfontosabb kérdése az uralkodói leiratra adott válasz volt. Ebben az ügyben egységesen léptek fel a képviselők. A Deák által fogalmazott felirat február 8-án került a képviselők elé, akik 24-én fogadták azt el. A főrendek – gróf Szécsen Antal vezetése mellett – saját maguk is készítettek egy feliratot, mely tartalmában megegyezett a képviselőházéval. A képviselőház és a főrendek küldöttsége február 27-én adta át Ferenc Józsefnek a feliratok szövegét.²⁸

Bár a két fél elképzelései ekkor még mindig igen távol álltak egymástól, a felirat átvételét már nem követte az országgyűlés feloszlata. Deák még az elutasító uralkodói válasz hivatalos megismerése előtt javaslatot tett a képviselőházban a közösügyi bizottság – későbbi nevén 67-es bizottság – felállítására. Az ebben a bizottságban folyó munka vezetett el a közjogi alapon strukturált pártrendszer kialakulásához.²⁹

Tisza Kálmán már nyáron eldöntötte, hogy önálló pártot alapít. Fontos lépés volt ebben a folyamatban az 1866. október 12-i geszti Kálmán-nap is, ahol 60-70 vendég gyűlt össze. A párt létrejötté azonban közvetlenül az országgyűlés újabb

²⁶ CIEGER András: Kormány a mérlegen a múlt században: a kormány helye és szerepe a dualizmus politikai rendszerében, 1867–1875. In: *Századvég* 4/14 (1999), 79–107., 94–95., Deák 2004, 261.

²⁷ Kónyi, 360–362.

²⁸ Az országgyűlési vitákról és a bizottsági munkáról részletesen: ESTÓK János: Deák Ferenc és az opportunista politikája 1865–1867. In: *Zala követe, Pest képviselője*. (Szerk.): MOLNÁR András. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár 2004, 223–260., 227–245.

²⁹ A tárgyalásokat és a pártalakulási folyamatot részletesen ismerteti többek között: KOZÁRI Mónika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Budapest: Napvilág 2003, 94–102., 106–114., Estók, 227–259.

ülésszakának kezdetéhez kapcsolódott. Tisza Kálmán és hívei 1866. november 20-án a Tigris szállóban megalapították saját pártjukat, melyet azonban csak a csoport 1868-as szakadásától és a bihari program 1868. április 1-i elfogadásától neveztek Balközéppnek. A Deák-párt megalakulása másnap, 1866. november 20-án történt meg az Európa szállóban.³⁰

Az országgyűlés újabb ülésszakát ismét királyi leirat nyitotta meg, melyben Ferenc József a kormány kinevezését és az önkormányzatok helyreállítását az előzetes meg-egyezésekhez kötötte. A leiratra két választ fogalmaztak, az egyiket Tisza Kálmán írta, a másikat Deák Ferenc. A képviselőház december 6-án szavazott az ügyben. Deák javaslata 226 szavazatot kapott, míg Tiszát 107 fő támogatta, 51 képviselő pedig nem volt jelen. Gyakorlatilag ennek a szavazásnak az eredménye tekinthető a két párt első „taglistájának”.³¹

Az 1875-ig terjedő időszak több szempontból is átmenetinek, a Dobszay Tamás korábban idézett szavaira utalva „beüzemelési” szakasznak tekinthető. Az első ciklus alatt és közvetlenül azt követően egy háromosztatú pártrendszer jött létre. A Deák-párt a kormánypárt szerepét töltötte be. Ideológiai alapon azonban megosztott volt, hiszen helyet kaptak benne a konzervatív politikusok is, akik a liberális állam kialakítását lassítani szerették volna. Az alapvetően liberális ellenzéki oldal 1868-tól két pártra szakadt, a monarchián belül létet elfogadó, de a közjogi viszonyt elutasító Balközépre és az ettől radikálisabb, de a jogi korlátok miatt nyíltan nem függetlenségpárti 1848-as pártra.³² Szabó Dániel ezt a struktúrát úgy jellemezte, hogy 1869-ben és 1872-ben „kétpárt- vagy két és fél pártrendszerrel” lehet igazán beszélni, amikor még két pártnak volt esélye a szavazatok többségének a megszerzésére.³³ A gyakorlatilag leválthatatlan kormánypárt, tehát a dualizmust stabilizáló „hegemón többpártrendszer” 1875-ben született meg, amikor létrejött az a Szabadelvű Párt, mely talán a legközelebb állt a Deák által 1865-ben elképzelt nemzeti liberális párthoz.

Kérdés azonban, hogy ezek a pártok milyen mértékben tudták biztosítani a kormányzáshoz szükséges parlamenti többséget, melyhez nem csupán egy párthoz való formális csatlakozásra, hanem pártfegyelemre is szükség volt.³⁴ Erre az utóbbi problémára mutatott rá Deák Ferenc korábban már említett speciális szerepe. Deák ugyanis pusztán politikai tekintélyével korlátozni tudta a kormányzat mozgásterét. Deák Ágnes részletesen elemezte Deák Ferencnek a pártfegyelemmel kapcsolatos

³⁰ Kozári, 107–108., 112., *Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010)*. (Szerk.): VIDA József. Budapest: Gondolat 2011, 39–42., 45–47.

³¹ Kozári, 118.

³² Vida, 35–37., BOROS Zsuzsanna/SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. *Parlament, pártok, választások*. Budapest 2014, 27.

³³ Vida, 24.

³⁴ A kérdéssel részletesen: PESTI Sándor: Pártfegyelem a dualizmus kori Magyarországon. In: *Századvég* 4/14 (1999), 55–77.

cselekedeteit, rámutatva arra, hogy bár Deák 1869-től a pártfegyelem szükségszerűségéről nyilatkozott, szavai igen ambivalensnek tűnhettek amiatt, hogy ő maga vétett azzal szemben.³⁵ Akadályozta a pártfegyelem gyakorlati működését az is, hogy a parlamenti padsorokban helyet foglaltak olyan intellektuális függetlenségükre büszke politikusok, akik tekintélyüket korábbi reformkori vagy 1848–49-es szerepüknek, rangjuknak, birtokuknak köszönhették, akik nehezen tudtak megfelelni a pártfegyelem követelményeinek. Problémát jelentett továbbá a kormánypárt ideológiailag kevert jellege is, mely a konzervatív képviselők szavazatait tette bizonytalanná egy liberális jellegű reform országgyűlési vitája esetén.³⁶

Az előzőekben áttekintett folyamatok ezért lényegesek saját kutatásom szempontjából, mert a megváltozott körülmények hatására a parlament tagsága is jelentősen átalakult az 1870-es évek közepére. Ennek a változásnak több lényeges momentuma volt. Ezek közül az egyik legfontosabb maga az eltelt idő, melynek hatására a reformkor végének politikai elitje az időközben bekövetkezett elhalálások vagy egyszerűen a növekvő átlagéletkor miatt fokozatosan veszített jelentőségéből. Valóban fontos tényező volt a politikai programok tisztázódása és a pártrendszer átalakulása, mely szintén befolyásolta a választói magatartást és az egyéni politikai karriereket. 1875-re nem csupán a politikai keretek alakultak ki, hanem a jogi keretek is. Gondolok itt a választójogi törvényen történt apróbb változtatásokra és az 1875-ös összeférhetetlenségi törvényre. Emiatt is indokolt a kutatási programban szereplő metszet, az 1867-es és az 1878-as év képviselői karának vizsgálata és a hasonlóságok és különbségek megállapítása. A képviselők részletes elemzését és az összehasonlító vizsgálatot ebben az írásban nem tudom elvégezni, ehelyett haladok tovább a keretek ismertetésében, és a választásokra, valamint a választási eredményekre térek rá.

Választások és választók az 1865–68-as ciklusban

Miután a Mailáth György vezette kancelláriának sikerült elérni, hogy az osztrák kormányzervek lemondjanak a magyar területek közvetlen igazgatásáról, a helytartótanács kezébe vehette az ország irányítását.³⁷ Mailáth 1865. augusztus 25-én új főispáni utasítást bocsátott ki, mely a helytartótanácsnak alárendelt főispánok kezébe adta a megyék teljes körű irányítását, a tisztviselői karok összetételének módosításától egészen a szükséges

³⁵ Deák 2004, 272–275.

³⁶ György MIRU: The Compromise and the Potentials of the Constitutional Politics in Hungary. In: Gábor GYÁNI/Katalin RÁCZ/Bob DENT: *The Creation of the Austro-Hungarian Monarchy*. New York: Routledge 2021, 200–225., 209.

³⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Abszolútizmus-kori levéltár (1820–1870), Magyar Királyi Helytartótanács (1861–1870), II. Közigazgatási kútfő (1862–1867) (D 215) 327. doboz Nr. 49.204.

katonai erő igénybevételéig. Fontos szerep hárult a főispánokra az országgyűlés összehívásában és a választási időszak zavartalan közigazgatási munkájának irányításában is. Mailáth 1865. szeptember 17-én tett javaslatot az országgyűlés összehívására, melyet másnap, az uralkodói jóváhagyás után köriratban hozott a főispánok tudtára. Az uralkodói határozat 1865. szeptember 20-án jelent meg a pesti napilapokban.³⁸ A meghívandó főrendek összeírására már szeptember 5-én utasítást adott a kancellár a helytartótanácsnak,³⁹ amely ezzel a feladattal a megyéket és a szabad királyi városokat bízta meg. Az összeírások szeptember közepén érkeztek be a helytartótanácsához.⁴⁰

Az országgyűlési választások hosszan elhúzódtak. Ennek egyik oka a belpolitikai helyzetből következett, nevezetesen abból, hogy az erdélyi választások kiírására nem került sor 1865 őszén. Az erdélyi országgyűlést csak december 25-én napolta el Ferenc József, így az erdélyi kerületekben csak 1866 januárjának a végén alakultak meg a központi választmányok, és a választásokat pedig általában februárban és márciusban tartották. Az erdélyi képviselők csak ezt követően jelenhettek meg a magyar országgyűlésen. A választások elhúzódásának másik oka általában az első forduló sikertelensége volt.

Az egész cikusból 585 választást ismerünk.⁴¹ Az első mandátumot Boczkó Dániel szerezte 1865. november 1-jén Békéscsabán. A ciklus utolsó választása pedig az 1868. november 14-ét megelőző napokban történt, amikor is a szélballal szimpatizáló Schwartz Gyula szerezte meg a székesfehérvári kerületet.⁴²

³⁸ Kegyelmes királyi országgyűlési egybehívó levél a törvényhatóságokhoz: In: *Pesti Hírnök* 6/215 (1865), 1.

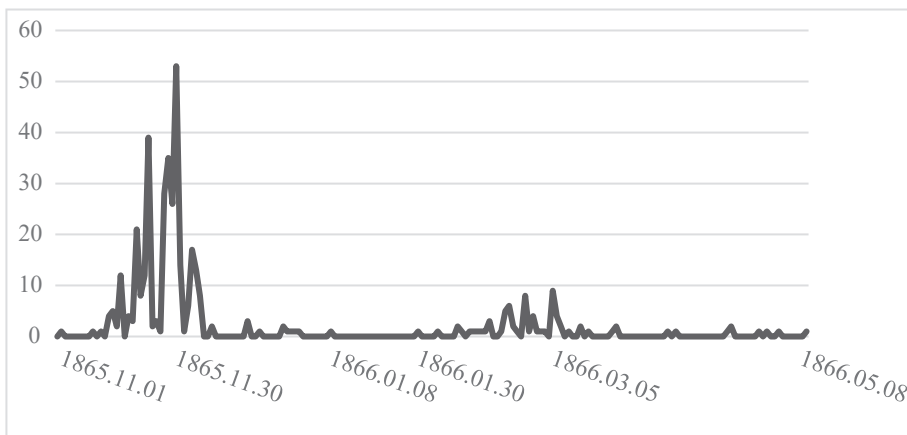
³⁹ MNL D 215 327. doboz Nr. 76.235 226 fólió

⁴⁰ A választokat a MNL D 215 327. doboz Nr. 70.235, 73.991, 74.399, 74.832-os iratkötet tartalmazza, azonban a listákat sajnós kiemelték a választlevelek mellől.

⁴¹ A képviselői mandátumokkal kapcsolatos adatgyűjtés megkerülhetetlen forrásai a Képviselőházi Napló kötetei, ahol megtalálhatók a megbízólevél bemutatásával, az igazolással és az esetleges lemondással kapcsolatos adatok. A választásokkal kapcsolatban nagymértékben lehet támaszkodni Ruzsoly József munkájára (RUSZOLY József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868: az 1868. évi pozsonyi V. és kolozsvári II. törvények gyakorlati kormányhatósági és hazai helyhatósági levéltári források alapján*. Budapest: Püski 1999, [Acta juridica et politica 56. 2.]). Ruzsoly adatait főként a Helytartótanácsi Levéltár iratanyagából gyűjtötte (MNL OL D 215. 327–325. doboz). Ezeket az iratokat magam is áttekintettem, azonban nem találtam olyan érdemi iratot, amelyet Ruzsoly nem közölt volna. Az iratanyagból hiányzó eredményeket az ADT rendszerében fellelhető napilapok segítségével pontosítottam és egészítettem ki döntően az időközi választásokra vonatkozóan. A választás pontos időpontja 114 esetben (20%) nem ismert. Ennek oka elsősorban az, hogy az újságok a választás tényét 1-2 nap késéssel közölték, és ezekben az esetekben nem tüntették fel a pontos napot. Ilyenkor minden alkalommal az első újságicikk dátumát rögzítettem.

⁴² A választás pontos dátumát a Schwarcz Gyula pályájáról szóró kandidátusi értekezésben sem találjuk meg. MIRU György: *Polgárosodás és alkotmányos átalakulás Schwarcz Gyula politikai gondolkodásában*. 1997 (kandidátusi értekezés), 28.

Az első, nem feltétlenül sikeres választások eloszlását mutatja a következő diagram.

A választókerületekben lezajlott első választások időbeli eloszlása

A magyarországi választások 1865. november elsején kezdődtek és a január 8-i garbóci megmérettetésig tartottak. A legsűrűbb időszak november 28. és december elseje között volt, amikor 156 választásra került sor, amiből 59 november 30-án történt. Erdélyben január 30-án kezdődött a politikai küzdelem Oláhfaluban, és a május nyolcadikai fogarasi választásig tartott. Erdélyben sokkal jobban elhúzódott a választási időszak, melynek legintenzívebb szakasza február közepe és március közepe közé esett. Legkésőbb Fiume kapott meghívást a magyar országgyűlésre. A város és kerületének Deák-párti képviselője, Radich Ákos csupán 1867. június 6-án mutatta be megbízólevelét.⁴³

Negyvenegy olyan választást találtam, amely elsőnek minősült ugyan, de sikertelen eredménnyel zárult. Az egyes esetek szinte teljesen azonos számban oszlottak meg a három fő kategórián belül. Tizennégy esetben fordult elő, hogy egyik jelöltnek sem sikerült megszereznie a megjelent választók abszolút többségének a támogatását. Ebben az esetben a választási törvény új választást írt elő a két legtöbb szavazatot szerzett jelölt között. Szintén 14 választást érvénytelenítettek a hivatalos szervek – a helyi választási bizottság, a vármegye, kerület, szék vagy város központi választmányja, a helytartótanács – azelőtt, hogy a megválasztott képviselő megjelent volna a parlamentben. Tizenhárom egyéb választás esetében a többséget szerzett személy bemutatta ugyan a megbízólevelét, de a képviselőház igazoló bizottmánya nem igazolta a választást, és megsemmisítette annak eredményét.

⁴³ A túlságosan nagy időbeli távolság miatt a fiumei választás már nem szerepel a diagramon.

A verekedéstől az apátiáig – a választási aktivitás fokmérői

Az országgyűlési választásokkal kapcsolatban fontos kérdés, hogy milyen mértékben bolydították fel azok a hétköznapi békés rendjét, mennyire érdekelte ez az esemény a választókat. A választási rendbontás esetén gyakran került sor a mandátumszerzés érvénytelenítésére, az ilyen ügyek általában jól dokumentáltak és feldolgozottak. A politikai aktivitás pedig a választási részvétel és a győzelmi arányok ismeretében értékelhető. Az első kérdésben támaszkodhatunk Ruzsoly József adataira, míg a helytartótanácsi anyagok és a digitalizált sajtóanyag segítségével vizsgálható országos szinten.

A 27 fent említett érvénytelenített választás és megsemmisített mandátum mellé még 9 egyéb, nem első választáshoz kapcsolódó kihágást (4 érvénytelenített választás, 5 megsemmisített mandátum) dokumentálhatunk. A legtöbb ilyen eset Zalában történt, itt három kerületben négyszer volt sikertelen a választás 1865 novemberében. A Zemplén vármegyei megyaszói kerületben pedig csak negyedjére sikerült érvényesen lefolytatni az eljárást. Bár ezek a számok nem túl magasak – az első választások 7%-a, az összes választás 6%-a volt érvénytelen – de az egyes esetekben igen komoly kihágásokra is sor került. Ruzsoly József munkájában 22 olyan verekedésre találunk adatot, mely megakadályozta a választás lebonyolítását. Ez a jelenség a végigkísérte a dualizmus korának választásait, a hatóságok igyekeztek ugyan elejét venni a feltűzött választók tettleges küzdelmének, de teljesen visszaszorítani nem tudták azt.⁴⁴

A választási aktivitásnak azonban vannak békésebb mutatói is, melyek természetesen egy-egy zajos verekedésnél sokkal kevésbé vonták magukra a kortársak figyelmét. Ilyen lehet például a választásokon részt vevők aránya, a választásokon elinduló jelöltek száma és a kihívók előzetesen kalkulálható esélyessége. Ezekből a mutatókból a modern politikatudomány alapvető tanulságokat tud levonni a parlamentarizmus és a jelenkori demokratikus magatartásformák társadalmi beágyazottságára nézve. Ehhez hasonló általános következtetéseket a dualizmusra vonatkozóan több okból sem tehetünk, hiszen nem volt általános a választójog, korlátozottak a forrásadottságok, és egy jelölt esetén gyakorlatilag nem került sor választásra.⁴⁵ A választási adatok dualizmuson belüli összehasonlítása azonban mégis tanulságokat hordoz magában, hiszen az egyes választások egymással való összevetése segít megismerni az időszak belpolitikai mozgásainak tendenciáit.

Egy korábbi írásomban az 1892 és az 1910 közötti választások eredményeit már elemeztem, most ezekkel vetem össze az 1867-es számokat, azzal a megkötéssel, hogy a későbbekben az egyéb metszetek feldolgozását követően természetesen jobban tudom

⁴⁴ Az 1865–68-as ciklus tanulságairól: ZSUPPÁN F. Tibor: A fegyveres erők és a parlamenti választások Magyarországon (1867–1914). In: *Történelmi Szemle* 31/1–2 (1989), 49., 53–54.

⁴⁵ PAP József: A dualizmus kori parlamentarizmus térbelisége. In: *1918: vég és kezdet.* (Szerk.): GÁL Máté/PÉTERFFY Gergely Pál. Eger: Líceum 2019, 163–189., 171–173.

szemléltetni és egy folyamatként értelmezni a teljes időszak jellemzőit.⁴⁶ A korábbi elemzésem során a győztesre leadott szavazatok nyers adataiból öt kategóriát képeztem. Versenyhelyzetről beszéltem akkor, ha a győztes 60% alatti eredményt ért el, domináns győzelemről, ha 61% és 90% közötti eredményt, és esélytelen jelölről, ha a győztes szavazati aránya 90% feletti volt. Külön kategóriát jelentett az egyjelöltes választás, amikor a későbbi képviselőnek még kihívója sem volt. Létrehoztam egy ötödik, ismeretlen csoportot is, amely azt mutatja, hogy több jelölt volt ugyan, csak a választás számszerű eredményéről nincs információ.⁴⁷ Az összehasonlíthatóság érdekében ezeket a kategóriákat használom ebben az írásban is. A kategóriák mélyebb elemzésére ebben a ciklusban nincs lehetőség, ugyanis az 1869-es népszámlálási adatok községsoros kimutatása nem ismert. Így nem tudok olyan korrelációs elemzést készíteni, melyet megtettem az 1910-es népszámlálás eredetileg községsoros, majd választókerületi szinten összesített értékeinek felhasználásával.⁴⁸

A választáson való részvétel mutatói

Mielőtt azonban ezt a vizsgálatot elvégezném, áttekintem, hogy milyen arányban jelentek meg a választójoggal rendelkezők a szavazásokon. Ehhez két adatra van szükségük, az egyik a választáson részt vevők száma, a másik pedig a kerület választói létszáma. A szavazók száma a választási jegyzőkönyvekből és a sajtóanyagból rekonstruálható, a választói létszám pedig egy korabeli kimutatás segítségével állapítható meg.⁴⁹ A következő táblázat tartalmazza a fontosabb statisztikai adatokat.

⁴⁶ Pap (2019).

⁴⁷ Uo., 174.

⁴⁸ Uo., 176–184.

⁴⁹ Keleti Károly 1866-ban közölte azt a dokumentumot (KELETI Károly: Statistikai kimutatása a magyar országgyűlés érdekében 1865-ik évben össze írt választóknak, In: *Statistikai és Nemzetgazdasági Közlemények*, 64–83, [1866]), melynek eredeti példánya a Helytartótanácsi Levéltárban található (MNL OL D 215. 331. doboz 91848:). Ennek a kimutatásnak a keletkezéséről: RUSZOLY József: A hazai választási statisztika kezdetei (1848–1869), In: *Acta juridica et politica* 36 (1986). A helytartótanácsi anyagban azonban csupán a magyarországi kerületek adatait találjuk meg. A 331. doboz 91848-as jelzete tartalmaz ugyan egy Erdélyre vonatkozó táblázatot, ezek az adatok azonban nem kerületekre, hanem vármegyékre, székekre és városokra vonatkoznak, és rendkívül pontatlanok. Ugyanis minden olyan esetben, ahol össze tudjuk vetni a forrásban közölt választói létszámot az 1866-os választáson konkrétan szavazók számával, azt tapasztaljuk, hogy a kimutatás jóval kevesebb választóról tud, mint ahányan valójában szavaztak. Egész országra kiterjedő kimutatások csak 1878-tól állnak rendelkezésünkre. (*Sommás kimutatása az ország összes választókerületben összeírt országgyűlési képviselőválasztók száma között mutatkozó különbségről és a végleges névjegyzékbe felvett választók számáról ... évben.* Budapest 1878–1916.)

Választási év	Átlag	Minimum	Q1	Q3	Maximum	Ismert adat	Nincs választás	Ismertségi arány
1865-66	73,2%	14%	61%	87%	100%	144	172 (51,6%)	89%
1892	66%	17%	60%	80%	99%	121	160 (38,7%)	48%
1896	71%	9%	66%	83%	94%	260	121 (29,3%)	89%
1901	65%	21%	61%	79%	99%	265	116 (28,1%)	89%
1905	66%	12%	60%	79%	96%	276	82 (19,8%)	83%
1910	62%	10%	57%	79%	98%	125	88 (21,3%)	38%

A választáson részt vevő választók aránya⁵⁰

Az adatokat minden választási év esetében az első sikeres kerületi választásra vonatkozva vettem figyelembe. Azokban az esetekben, amikor egy jelölt miatt vagy az egyik jelölt választás közbeni visszalépése miatt a választás elmaradt, általában nem rendelkezünk részvételi adatokkal. Ezért az ismertségi arány kiszámításakor a kerületek összes számából ki kell vonni azokat, ahol nem volt választás, és az így kapott értékhez kell viszonyítani az ismert adattal rendelkező kerületeket. A századforduló esetében 413 kerülettel számolhatunk, az 1865–66-os választás esetében azonban a 76 erdélyi kerületet nem vettem figyelembe, mert az arra vonatkozó választói kimutatás adatai nem használhatók fel.

A táblázat adatai alapján az látható, hogy a kiegyezés előtti magyarországi választások fele (51,6%) konkrét választás nélkül dőlt el. Ez az érték csaknem 13 százalékkal haladja meg az 1892-es 39%-ot, mely a táblázatban szereplő századfordulós választások közül a legmagasabb. Azokban a kerületekben azonban, ahol sor került választásra, 1865–66-ban mérhető a legmagasabb részvételi arány. Az aktívan szavazó kerületekben olyan jelentős volt a választók mozgósítása, hogy azt csak az 1896-os választás közelítette meg, mely év egyébként az egyik leghevesebb dualizmus kori választási küzdelemről volt nevezetes. Tendenciát továbbra sem állapíthatunk meg, de az látható, hogy az 1865–66-os speciális viszonyok hatottak a választások kimenetelére. Utalni kell itt egyrészt a jelöltek politikai programjának a tisztázatlanságára, a pártok hiányára, mely jelenség a küzdelem heveségét csökkenthette és az egy jelölt valószínűségét növelhette. Ha lebonyolódott a választás, akkor azonban rendkívül nagy érdeklődés kísérte azt. A ciklusban tehát egyszerre volt jelen a legnagyobb fokú apátia és a heves politikai küzdelem. Két olyan elemre lehet felhívni a figyelmet, amely a választásokról szóló sajtótudósítások alapján úgy tűnik, hogy a politikai küzdelem mozgósító jellegét fokozhatta. Az egyik esetben a korábbi 1848-as vagy 1861-es

⁵⁰ Az 1892–1910-re vonatkozó adatokat lásd: Pap 2019, 180.

képviselővel szemben kiálló ellenjelölt, a másikban pedig a nemzetiségi programmal fellépő radikális nemzetiséginek nevezett jelölt személyének lehetett jelentősebb mozgósító szerepe. Most ezt a két elemet tekintem át röviden.

Az 1848–49-es képviselők száma és aránya természetesen fokozatosan csökkent 1861-ben, majd pedig a dualizmus korának parlamentjeiben. 1861-ben a képviselők 35%-a, 1865–66-ban pedig 27%-a rendelkezett 1848–49-es országgyűlési múlttal. A még élő első népképviselők esetében a magyarországiak 36%-a (108 fő) lett képviselő 1861-ben, 1865–68-ban valamivel kisebb arányban kerültek be (33%, 90 fő) az új parlamentbe. Az erdélyiek 1865-ben jelenhettek meg először, esetükben jelentősebb volt a kontinuitás mértéke. Az 54 még élő 48-as népképviselő közül 23 fő (43%) vett részt a ciklus munkájában.⁵¹

Az 1861-es képviselőknek 60%-a, 176 fő jutott be a parlamentbe, azonban a feliratiak és a határozatiak esetében teljesen azonos volt a bekerülési arány. Ebben a csoportban azonban az átlagnál magasabb volt a választási harc elmaradása, a magyarországi kerületekre mért 48%-kal szemben itt 64%-ot tapasztalunk. Tehát ha egy 1861-es képviselő indult el a választáson, az érdemben csökkentette a választási küzdelem kialakulásának lehetőségét. Az erősödő megegyezési hangulat hatására néhány képviselő az országgyűlési munka alatt oldalt váltott, a pártformálódás során 15 fő állt át a volt határozatiak közül Deák követői közé, ellenkező előjelű változásra pedig csupán két példa volt. Az erőviszonyokat tehát elsősorban az új szereplők billentették át a kialakuló Deák-párt javára, kiemelt szerepe volt ebben az erdélyieknek, ahol 87%-os volt a Deákat követők aránya, mely az egész parlamentre vetítve szintén 14%-os többletet jelentett.

A választási részvételre és a választási eredményre vonatkozó adatok alapján az kijelenthető, hogy az átlagot jelentősen meghaladó arányban került sor egyjelöltes választásra vagy a másik jelölt választás közbeni visszalépésére, ha a választáson a kerület korábbi képviselője indult a mandátumért.⁵² Abban az esetben azonban, ha mégis sor került választásra, nem volt érdemi különbség az átlagos győzelmi arányok között, sem akkor, ha új jelölt győzött le 1848–49-es és/vagy 1861-es korábbi képviselőt, sem akkor, ha ennek ellentétje történt.⁵³ A veterán jelölt indulása tehát nem dinamizálta

⁵¹ A statisztikai vizsgálatról lásd: Pap József: Az első népképviselők és a népképviselő kezdetei Magyarországon, In: *Aetas* 30/1 (2016), 21–44., 34–35. Itt az 1848–49-es népképviselők 1916-ig követhető utóéletéről közöltem részletes adatokat.

⁵² A magyarországi kerületek első, sikeres mandátumszerzéssel végződő választásaira vonatkozó részletes statisztikai adatok a következők: nincs választás, vagy az egyik jelölt a választás során visszalépett: 176 választás (az összes választás 53%-a), új képviselő választása esetén: 58 választás (41%), 1848–49-es és/vagy 1861-es képviselő újraválasztása esetén: 108 választás (64%).

⁵³ A győzelmi arány átlaga a magyarországi kerületek első, sikeres mandátumszerzéssel végződő választásaira vonatkozóan 69% (126 választás); új képviselő esetén 70% (70 választás), ebből 1848–49-es és/vagy 1861-es ellenjelölt esetén 68% (24 választás), új képviselőjelölt esetén: 71% (46 választás); 1848–49-es és/vagy 1861-es képviselő újraválasztása esetén: 69% (56 választás), ebből 1848–49-es és/vagy 1861-es ellenjelölt esetén 69% (11 választás), új képviselőjelölt esetén: 69% (45 választás).

a választási küzdelmet, hanem éppen annak heveségét csökkentette. A korabeli sajtó azonban előszeretettel hívta fel a figyelmet egy-egy korábbi képviselő vereségére, aminek nyilvánvalóan jelentős hírértéke volt.

Nemzetiségi programmal induló és első sikeres választását nyerő kilenc nemzetiségi jelöltnek egy kivétellel minden esetben volt ellenjelöltje. Egy nemzetiségi programmal induló jelölt indulása tehát annyiban dinamizálta a választást, hogy szinte minden esetben sor került a gyakorlati megmérettetésre. A kilenc sikeres magyarországi nemzetiségi képviselő mellett további 21 nemzetiségi származású ellenjelöltet sikerült azonosítani, akik közül kettő (Cimponieru Athanasz [1839?–1905] és Ionescu Lázár [1832–1893]) biztosan nem nemzetiségi programmal indult, mivel radikális nemzetiséginek nevezett jelölt győzte le őket. Azontúl azonban, hogy gyakorlatilag nem volt jellemző a nemzeti jelölt indulása esetén az ellenjelölt hiányában elmaradó választás, más különbséget nem találtam az egyéb választásokhoz képest.⁵⁴ A huszonnyolc érintett kerületből 19 a hajdani Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területére esett, négy kerület helyezkedett el Északkelet-Magyarországon (2 Máramaros, 1-1 Sáros és Ung), négy Északnyugat-Magyarországon (2-2 Nyitra és Turóc), egy pedig Kővár vidéken volt. Ez a területi elterjedés nagymértékben hasonult a századfordulós tendenciákhoz.

A fentiek alapján tehát a veterán képviselő és a nemzetiségi programmal fellépő jelölt ellentétes irányban befolyásolta a választásokat, ismétlő képviselő esetén nőtt a konkrét megmérettetés nélküli mandátumszerzés valószínűsége, nemzetiségi jelölt esetén pedig ennek fordítottja történt. Ezek a sajátosságok pedig a pártviszonyok tisztázatlanságából és a nemzetiségi kérdés aktuális jelentőségéből adódtak. A lebonyolódó választások részvételi aránya és a mandátumot megszerző győztes politikus győzelmének a foka között azonban érdemi különbség már nem mutatható ki a különböző kategóriák esetében.

A győzelmi arány alakulása

A következő lépésben a választási részvétel és a győzelmi arány kapcsolatát vizsgálom meg. Azt a kérdést tehát, hogy mennyire valósult meg a kiegyezés előestéjén a modern politológiának az az alaptétele, mely szerint a választói aktivitást növelő egyik tényező a verseny élessége, hiszen ez növeli az egyéni szavazatok jelentőségét.⁵⁵ Ezt az állítást úgy lehet az összefüggések szintjén megfogalmazni, hogy minél kisebb a győztes győzelmi aránya, annál nagyobbak kellene lennie választói részvételnek.

⁵⁴ A győzelmi arány átlaga a magyarországi kerületek első, sikeres mandátumszerzéssel végződő választásaira vonatkozóan 69% (126 választás); nemzetiségi képviselő esetén 72% (9 választás), nem nemzetiségi képviselő esetén 68,7% (117 választás). A részvételi arány átlaga a magyarországi kerületek első, sikeres mandátumszerzéssel végződő választásaira vonatkozóan 74% (126 választás); nemzetiségi ellenjelölt esetén 74% (21 választás), nem nemzetiségi ellenjelölt esetén 74% (105 választás).

⁵⁵ Bernard GROFMAN: Politikai gazdaságtan: a downsi perspektíva. In: *A politikatudomány új kézikönyve*. (Szerk.): Robert E. GODDIN/Hans-Dieter KLINGEMANN. Budapest: Osiris 2003, 659–669., 662–663.

Ebbe a vizsgálatba ismét csupán a 333 magyarországi kerületet tudjuk bevonni, hiszen innen állnak rendelkezésre a választójogúak létszámadatai. Százötven kerületben bonyolítottak le konkrét szavazást, ezek közül 144-ben sikerült megállapítani a megjelent választóknak és a jelöltekre esett szavazatoknak a számát, így a vizsgálatához szükséges arányokat ezekben az esetekben tudom kiszámolni.

A két tényező közötti kapcsolatot feltáró korrelációs vizsgálat egy közepesen erős negatív kapcsolatot mutatott ki, tehát a magas választási részvétel alacsonyabb győzelmi aránnyal járt együtt.⁵⁶ A korreláció azonban csak kimutatja a kapcsolatot a két jelenség között, de magyarázó erővel nem bír, tehát az oksági irányra nem mutat rá. Tehát egyrészt, ha a győzelmi arány várhatóan magas (egyértelmű a győztes személye), a választók kevésbé érzik fontosnak a részvételt, ha azonban a verseny szorosnak ígérkezett, a szavazók is inkább elmennek a választásra. Másrészt viszont az érdektelenség és politikai apátia esetén könnyebb győzelmet elérni, kevesebb aktív szavazó egyértelműbben dönt, ha pedig növekszik a politikai aktivitás, a rivális csoportok ereje is jobban kiegyenlítődött.

Az okok feltárásához vissza kell lépni még egyszer a veterán képviselők kérdésére és a vizsgálatot úgy lefuttatni, hogy figyelembe vesszük ezt a tényezőt is. Az elemzés első lépésében (logisztikus regresszió) azt vizsgáltam, hogy a veterán jelölt indulása miként hatott a választás tényére, a másodikban (ordinális logisztikus regresszió) pedig azt, hogy miként befolyásolta a megtartott választás eredményét.⁵⁷ Az adatok ebben az esetben is azt mutatják, hogy a veterán jelöltnak nem a ténylegesen lezajlott választási küzdelmekben volt előnye az ellenfelével szemben, hanem magát a választás megtartásának valószínűségét befolyásolja negatív irányban. Tehát a korábbi képviselő jelölti státusza gyakrabban vezetett visszalépéshez vagy az ellenjelölt hiányához.⁵⁸ Amennyiben azonban a választás mégis lezajlott, a veterán státusz érdemben nem garantálta a győzelmet.⁵⁹

⁵⁶ A vizsgálatot az SPSS programmal végeztem. A Pearson-féle korrelációs érték 0.01-es szignifikancia-szint mellett -0.404. A lineáris regresszió alapján a magyarázott variancia (R^2) $\approx$ 0,53. Tehát a két tényezőnek 53%-ban van szerepe egymás alakításában, 47% pedig egyéb tényezőkből adódik.

⁵⁷ A képviselő előélete (veterán, új) és a választás eredménye (elmaradó választástól az esélytelen ellenjelöltig) között egy kétlépcsős vizsgálatot hajtottam végre. 1. lépés: Befolyásolja-e a veterán státusz a választás megtartását? logisztikus regresszió – Hosmer–Lemeshow-teszt, Osztályozási ábrák, Exp(B) konfidenciaintervalluma; 2. lépés: Befolyásolja-e a veterán státusz a győzelmi arányt a végigfutott választásokban? ordinális logisztikus regresszió – Paraméterbecslések, Illeszkedésvizsgálat (Goodness-of-fit).

⁵⁸ Ha a választás ténylegesen megtörtént: Pearson $\chi^2 = 3,41$, $p = 0,332 \rightarrow$ nincs szignifikáns kapcsolat a veterán státusz és az eredménytípus között. Cramer's $V = 0,146 \rightarrow$ gyenge kapcsolat; ha a választás nem futott végig vagy elmaradt: Pearson $\chi^2 = 4,00$, $p = 0,045 \rightarrow$ szignifikáns kapcsolat, Cramer's $V = 0,153 \rightarrow$ gyenge, de érdemi kapcsolat. A veterán jelöltek esetében az ellenfél gyakrabban lépett vissza, vagy el sem indult (65,8%), míg a nem veterán jelölteknél ez sokkal ritkább (41,2%).

⁵⁹ Ha a választás ténylegesen lebonyolódott: Model Fitting: $\chi^2 = 3,648$, $df = 3$, $p = 0,302 \rightarrow$ nem szignifikáns, tehát a veterán státusz nem javítja a modell illeszkedését a konstans modellhez képest. Pseudo R^2 (Nagelkerke = 0,030) $\rightarrow$ a magyarázott variancia mindössze kb. 3%. Paraméterek: minden veterán kategória $p > 0,05$. Az előjelek negatívak, de nem szignifikánsak $\rightarrow$ nincs bizonyíték arra, hogy a veterán státusz érdemben befolyásolná a győzelmi arány kategóriát. Ha a választás nem futott végig vagy

A kétlépcsős vizsgálat azt mutatta ki, ha az összes választást figyelembe vesszük, akkor a választások alapvető dinamikáját az határozta meg, hogy veterán jelölt indult-e azon. Ebből ugyanis nagymértékben következett, hogy megtörtént-e a megmérettetés. Ezen küzdelmekben azonban már nem ez volt a fő befolyásoló faktor, hanem egyéb tényezőkkel együtt tették kiélezetté vagy éppen előre lefutottá a választást a választópolgárok számára, mely érzet a választási részvételt befolyásolta. A részvételi arányok és a versenyhelyzet közötti kapcsolat tehát nemcsak napjainkban, hanem 1865–66-ban is kimutatható. Ebben az írásban a küzdelmet befolyásoló egyéb tényezők közül a nemzetiségi jelölt szereplését emeltem ki, a jelöltek személyével, azok lokális beágyazottságával majd a későbbiekben fogunk foglalkozni. A másik fontos tényező ugyanis a képviselőjelölt maga lehetett, akinek kiemelt szerepe volt akkor, amikor a pártviszonyok még tisztázatlanok voltak. A dualizmus későbbi éveiben nyilvánvalóan fontos szerepet fog kapni a jelöltek politikai elkötelezettsége, melynek ekkor még nem lehetett releváns szerepe.

Az 1865–1868-as ciklus „retrospektív” választási eredményei

A tanulmány utolsó részében a választási eredményeket tekintem át. Fontos azonban aláhúzni, hogy a választási eredmény csupán utólagos rekonstrukcióval alakítható ki, ugyanis ahogy azt a tanulmány elején bemutattam, a pártok a kiegyezési folyamat során jöttek létre, a választások alatt még nem léteztek. Az elsőként mandátumot nyert politikusok pártba való besorolása tehát csupán a választást akár hónapokkal követő tevékenységük alapján végezhető el. Mivel a választóik nem a politikai programjuk alapján küldték őket a parlamentbe, ennek csupán tájékoztató jellege lehet számunkra.⁶⁰

Kutatási eredményeink alapján 1866. január végéig 333 képviselő jelent meg Pesten, és mutatta be a megbízólevelét. A legnagyobb csoportot a majdani Deák-hívek jelentették. 204 képviselő sorolható hozzájuk. A baloldali ellenzék létszáma 106 fő (31,5%) volt, közülük 21 fő fog majd a balszárnyhoz tartozni. 9 képviselőt majd a konzervatívokhoz sorolhatunk, 12 fő pedig nemzetiségi programmal megválasztott politikus volt. 2 képviselő párthovatartozását nem lehet megállapítani. Az eredményekkel kapcsolatban azonban természetesen igen nagy a bizonytalanság. Az azonban egyértelmű, hogy 1861-hez képest alapvető átrendeződés ment végbe, hiszen akkor a választásokat a határozatiak nyerték. Az 1866 tavaszán megjelent képviselők, kik között a legnagyobb csoportot az erdélyiek alkották, a kiegyezéspártiak majdani

elmaradt: Model Fitting: $\text{Chi}^2 = 3,838$, $\text{df} = 1$, $p = 0,050 \rightarrow$ a modell éppen határértéken szignifikáns. Pseudo R^2 (Nagelkerke) = 0,030 $\rightarrow$ itt is alacsony, kb. 3%. A veterán jelenléte csökkenti az esélyét annak, hogy a választás valóban megtörténjen, és inkább visszalépéses/ellenfél nélküli eredmény alakul ki.

⁶⁰ Boros/Szabó, 27.

táborát tovább növelték. 68 főből 59 ült Deák Ferenc hívei közé, hatan határozatiak lettek. Nemzetiségi párti programmal három főt választottak meg Erdélyben.

Az 1865 vége és 1867 közepe között először mandátumot szerzett 404 személy közül 267 lett Deák-párti (66%), 111 pedig baloldali (90 közép, 21 szélbal; 27,5%) képviselő, ők alkották a kiegyezést támogató és ellenző fő képviselőcsoportokat. Rajtuk kívül még 2 mérsékelt párton kívüli, 7 konzervatív és 17 nemzetiségi képviselő került a parlamentbe. A 60-as évek első felében a politikai viszonyok tehát alapvetően átalakultak, és kezdett kifermődni az a felosztás, amely majd a dualizmus szinte egészére jellemző lesz: a kiegyezést támogató kormánypárt parlamenti szerepe 60% körüli értéken stabilizálódik, míg az úgynevezett baloldali ellenzék, a közjogi rendszert felbontani kívánó függetlenségi ideológia hívei 20% körüli részarányt szereznek. A különálló nemzetiségi pártban szereplő politikusok képviselete alacsony volt (17 fő, 4,2%).

Az időközi választások alapvetően nem befolyásolták az erőviszonyokat. A teljes ciklus alatt 138 időközi választásra került sor, melyek jelentős része megismételte a kerület korábbi választásának az eredményét. 27 időközi választáson történt pártváltás. A Deák-párt 10 kerületet hódított el a balpártoktól és ötöt a konzervatívoktól, a balpártok 11 kerületet vettek el a Deák-párttól és egyet a konzervatívoktól. A lemondás leggyakrabban kinevezés, összeférhetetlen állás miatt következett be (79), amit igen gyakran követett újbóli megválasztás. Míg a baloldali ellenzékiek általában választott megyei tisztviselők lettek, addig a kormánypártiak a minisztériumi apparátusban kaptak állásokat, vagy főispánokként kerültek annak a megyének az élére, ahonnan a mandátumukat kapták.

A tanulmány zárásaként újra ki kell emelni, hogy ennek a ciklusnak az egyik legfontosabb egyedi jellegzetessége, hogy a működő parlamentarizmushoz szükséges pártrendszer az országgyűlés ülésezése alatt, annak hatására alakult ki. Ezt a jelenséget azonban nem a politikai elit és elsősorban Deák Ferenc nyilvánosságot kizárni akaró taktikájának tudhatjuk be, hanem valójában teljesen természetes következménye volt az 1861-es országgyűlés feloszlását követően kialakult belpolitikai helyzetnek. A kimunkált államjogi kompromisszum választói legitimizálása pedig 1869-ben történt meg.

1865–66-ban a kifermődött pártok nélküli választások során a képviselőjelölt személyének, lokális beágyazottságának volt legjelentősebb befolyása a végeredményre nézve. A jelölt veterán jellege alapvetően meghatározó jelentőségű volt már magának a választásnak a lebonyolódásában. A képviselők személyes beágyazottságát majd egy következő írásban fogom részletesen vizsgálni, mikor már a későbbi metszetek képviselőinek a rokoni kapcsolati hálóját is feltártam. Két szempontra fogok kiemelt figyelmet fordítani: Az új képviselők valóban teljesen újak voltak-e a kerületben, vagy esetlegesen a rokoni kapcsolataik egy korábbi politikusnemzedékhez kötötték őket? A választást megelőző egyéni karrierjük elemzése pedig a lokális és országos beágyazottságukat fogja megjeleníteni.

Végezetül pedig szeretném aláhúzni, hogy a választási eredmények retrospektív megbecsülésének eredménye és a veteránok szerepének feltárása után kifejezetten megalapozottnak tarthatjuk Deáknak a pártalakítással kapcsolatos óvatos magatartását. A parlamentbe bekerült 1861-es szereplők között ugyanis gyakorlatilag megismétlődtek az 1861-es kiegyenlített erőviszonyok. Az újak politikai beállítottságáról az országgyűlés kezdetén, épp a világos pártprogramok hiánya miatt nem sokat tudhattak. Az erdélyiek pedig nem vettek részt az 1861-es csatározásokban. Hogy valójában mekkora is lesz Deák politikai támogatottsága, az csak a későbbi hónapokban derülhetett ki. Az ebből a bizonytalanságból eredő taktikai lépésekről a kortársi dokumentumokban és az utókori történeti munkákban gyakran olvashatunk.

THE PARLIAMENT OF THE COMPROMISE: PARTIES AND ELECTIONS IN THE 1865–1868 PARLIAMENTARY CYCLE

The study examines the political and electoral characteristics of the 1865–1868 session of the Hungarian Parliament. It presents how Hungarian political life was transformed on the boundary between the estate-based system and modern parliamentary conditions, at a time when political parties did not yet exist, but were already beginning to take shape. The statistical analysis highlights that election outcomes were determined primarily by personal authority, prior parliamentary involvement, and local embeddedness. Voter activity displayed both apathy and intense participation: in the absence of parties, political competition was tied more to individuals than to programmes. Based on electoral statistics, the gradual rearrangement of the elite becomes apparent, which after 1867 led to the consolidation of a party system built on the Compromise. The study thus reveals the antecedents of the political structure of Dualism through empirical data and contextual analysis.